

Галина Наєнко*

ФОНЕТИКО-ФОНОЛОГІЧНА Й ГРАФІКО-ПРАВОПИСНА СИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ II ПОЛОВИНИ XVII СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ *ВИКЛАДУ О ЦЕРКВИ* ТЕОДОСІЯ СОФОНОВИЧА)

THE PHONETIC-PHONOLOGICAL AND GRAPHIC-ORTHOGRAPHIC
SYSTEM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 2ND PART
OF THE 17TH CENTURY (FROM MATERIAL IN THE *TREATISE*
ABOUT THE CHURCH BY TEODOSII SOFONOVYCH)

The article deals with the phonetic, phonological, and orthographic system of the Ukrainian language of the second half of the 17th c. as used in Teodosii Sofonovych's *Treatise about the Church*. The author describes features of Ukrainian Church Slavonic and of the Ukrainian language, including some dialectal features, and identifies Polish influence. The author argues that the interrelation of Church Slavonic with the prostaia mova could have produced a different type of new literary language compared with that which emerged after the demise of the Church Slavonic tradition.

Keywords: history of the Ukrainian literary (written) language, *prostaja mova*, Ukrainian recension of the Church Slavonic language, orthography, Teodosii Sofonovych

Słowa kluczowe: historia pisanego języka ukraińskiego, *prosta mowa*, ukraiński wariant języka cerkiewnosłowiańskiego, ortografia, Teodosij Sofonowycz

I. ІСТОРІЯ ПУБЛІКАЦІЇ Й ВИВЧЕННЯ

Трактат Теодосія Софоновича *Выкла(д) ѿ цркви с(т), и ѿ црковныхъ речахъ. о службѣ Бжѣй, и ѿ Вечерни* (1667 р.) – поки що мало вивчений текст богословського змісту. У 2002 р. археографічну адаптацію джерела видру-

* Кафедра української мови та прикладної лінгвістики, Інститут філології, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка, б. Шевченка, 14, к. 95, Київ, Україна; e-mail: halynanaienko@gmail.com.

кував о. Юрій Мицик, додавши до неї передмову з біографією о. Феодосія (Софоновича), детальною історією видання книги в типографії Києво-Печерської лаври, рецепції в тогочасному теологічному дискурсі та перебігу полеміки щодо тлумачення окремих таїнств, внаслідок якої книгу засуджено на Московському соборі 1690 р. О. Юрій Мицик опублікував і паралельний переклад сучасною українською мовою та стислий коментар до теологічної термінології, зробивши цим значний внесок до історико-культурологічного осмислення інтелектуального простору України XVII ст. [Софонович, 2002].

Певні характеристики мови пам'ятки вже були предметом нашого дослідження з погляду моделювання смислової структури тексту як складника тогочасного наукового дискурсу. Елімінація авторизованості, катехитична форма, невнормованість маркерів інтертекстуальності, паралельне вживання церковнослов'янських цитат із творів отців церкви та їх перекладів простою мовою, діалог із колективним адресатом тощо дали підстави схарактеризувати його як інформаційно-популярний [Наєнко, 2013].

II. МЕТОДИ Й ПОПЕРЕДНІ РЕЗУЛЬТАТИ

В українському мовознавстві представлено декілька напрямів вивчення писемних джерел. Перший, традиційний – публікація пам'ятки, супроводжена описом структурних і функційних ознак її мови. Пильну увагу лінгвістів привертають тексти переважно з офіційно-ділового дискурсу, що найбільшою мірою відбивають особливості фонетико-фонологічної системи української мови. Із найновіших назвемо коментарі щодо народнорозмовного складника у системах вокалізму й консонантизму до видань *Актів Вишівської міської книги XVII ст.* [Царалунга, 2015, с. 20–27], *Актів Полтавського суду 1668–1740 рр.* [Штанденко, 2017], *Луцької замкової книги 1560–1561 рр.* [Мойсієнко, 2013, с. 67–84].

Інший напрям представлено дослідженнями історії графіко-правописної системи, формування її головних принципів на основі відображення фонетичних ознак української мови. Тут мовознавці зосереджуються на вивченні параметрів літературно-писемної мови, які формувалися відповідно до вимог стилевих канонів однорідних жанрів. Н. Маліневській вдалося детально реконструювати ознаки української звукової системи, зафіксовані в рукописних збірниках пісень XVII–XVIII ст., записаних латиницею [Маліневська, 2005].

Процеси розвитку фонетики й орфографії у період XVI–XVIII ст. на матеріалі житійно-повістевих рукописних творів схарактеризувала Т. Видайчук [Видайчук, 2003].

Нарешті, актуальною видається й проблема встановлення міри присутності діалектного складника в нормуванні літературної мови певного часу. На підставі виявлених мовних особливостей у писемних пам'ятках і сучасних діалектах В. Мойсієнко реконструює фонологічну систему поліського варіанта літературної мови XVI–XVII століть [Мойсієнко, 2006; 2016, с. 33–122], водночас на Заході цю саму систему обговорював А. Даниленко [Danilenko, 2006], див. також [Шевельов 2002, с. 263, 421]. Вивчивши правописну варіантність пам'яток XIV–XV ст., І. Царалунга розвиває ідеї І. Огієнка, В. Німчука й В. Мойсієнка про формування поліського й південно-західного варіантів літературної мови [Царалунга, 2017].

Упродовж останніх двох десятиліть поживалися дослідження й публікація релігійних текстів, зокрема давніх списків Святого Письма. Саме фонетичні риси, зафіксовані писарями, є визначальними для атрибуції й локалізації багатьох із них. Взірцевими з цього погляду є дослідження В. Німчука про живомовні елементи південно-західних українських діалектів, проявлені в правописі Євсевієвого євангелія, студії І. Чепіги про мову Пересопницького євангелія та ін. Структурні ознаки простої мови XVII століття на прикладі маловідомого тексту *Наука о тайнъ ст поканіа* описав Р. Кисельов [Кисельов, 2011].

Використання порівняльно-історичного, критичного, описового методів для робіт такого типу належить до класичної апробованої практики в українському мовознавстві.

III. ПРОБЛЕМА

Оскільки текст *Викладу о церкви* поки що не потрапляв до власне лінгвістичних оглядів, доречним вважаємо аналіз його графіки й правопису в аспекті відображення фонетико-фонологічної системи української мови II половини XVII ст. Це доповнить і загальну картину становлення звукової системи української мови того часу, і дасть змогу встановити, які діалектні ознаки відображала тогочасна писемна літературна мова київських друків (можливо, у зв'язку з ознаками поліського варіанту літературної мови). Співвідношення й взаємодія норм церковнослов'янської української редакції Мелетія Смотрицького й простої мов також належать до актуальних питань історії української мови [Білих, 2016; Гнатюк, 2017].

Зокрема, ми зупинимось на особливостях правопису слів разом і окремо, співвідношенні церковнослов'янських і східнослов'янських фонетичних ознак, схарактеризуємо риси фонологічної системи української мови того часу, можливі риси північного наріччя.

IV. НАПИСАННЯ СЛІВ РАЗОМ І ОКРЕМО

Оскільки метаграфування тексту, визначене чинними правилами, передбачає написання слів разом, окремо, через дефіс відповідно до критики (розуміння) публікатора (редактора) [Німчук, 1995, с. 17] або згідно з сучасним правописом [Німчук, 1995, с. 19], специфіка нашого тексту потребуватиме окремих коментарів.

Усі випадки фіксації фонетичного слова, що суперечать сучасному правопису, можна умовно розподілити на дві групи.

Усі наведені приклади цінні нам лише тим, що відбивають відхилення від сучасної норми правопису і створюють труднощі при публікації тексту і, особливо, при спробах граматичної розмітки для автоматизації досліджень з допомогою методів корпусної лінгвістики.

Проклітики пишуться разом з наступним словом. У давньоруській мові до них належали зокрема прийменники *въ, въз, за, из, на, о, отъ, по, съ*, сполучник *и*, частка *не* [Зализняк, 2008, с. 7]; тут фіксуємо континуанти прийменників *в/въ/у, с/з, за, ѿ(т), на, о, по*, сполучник *и*, частку *не*.

Прийменники:	
а <i>втом(ъ)</i> Покры(т)ю Голубъ (3 зв), ѡбо(к) Ха <i>в(ъ)частка(х)</i> суть выражены (9 зв), туть <i>втамъ</i> входѣ (14 зв),	Знак(ъ) естъ <i>оу слуги</i> [!] Хъвои (6),
<i>зматеріалны(х)</i> речій є(ст) зложена (1), скоро <i>спилностію</i> (11), не ліново, але <i>спилностю</i> (12 зв),	и та(к) <i>з(ъ) исподу рѣже(т)</i> (8 зв),
	Що естъ <i>млітва за амбонна</i> ? (23),
	до Таемнци <i>ѡ(т) купіена</i> рода члч(с) каго (9)
прист(ь)а <i>натотъ свѣтъ</i> (10 зв),	
<i>оцо</i> Сщенни(к) просиль Б҃га (23),	
<i>Ижъ поскончанью свѣта</i> (23 зв) <i>Потрете, Почетверто</i> (1 зв), <i>Повторе</i> (14 зв).	а приготова(н)е през(ъ) млітву до <i>по</i> <i>Сщен(ь)а</i> , где не <i>по сїцаютс</i> а дары в(ъ) Тайны Хъвы (7 зв), в(ъ) Тѣло Хъво <i>по сїцаеть</i> (8 зв); еще не естъ <i>по</i> <i>сїченъ</i> на Єп(с)копію (15 зв),

Сполучник:	
<i>иНачей</i> [!]: значит(ь) мѣхъ оный (6 зв), <i>ищо она есть?</i> (23)	
Частка:	
<p>Цр̑ко(в) всѣ(м) <i>незакрытаа</i> (1 зв), Х̑ву Натуру <i>недовѣдомую</i> Бзкую (1 зв), свѣтлостъ <i>неугасающую</i> ст̑тихъ (4), єдними крилам(и) закрывали лица, <i>немогучи</i> взырати славу Б̑жію (6), риза естъ рукавовъ <i>немаючаа</i> (6 зв), омофора мовлю, <i>несмѣ(т)</i> носити на себѣ (14), Даро(в) приписати <i>неможе(т)</i> (18 зв), которыи на Лице Б̑жее зрѣти <i>немогучи</i>, крилами лица свои закрывають (21 зв), Ижъ <i>негодитьсѧ</i> з(ь) Цр̑кви выходити (23).</p>	<p>нась в(ь) м̑лтвах(ь) свои(х), <i>не препоминай</i> (1 н зв); <i>не раз(ь)суждал</i> Т̑бла и Крови Х̑вы (5 зв)</p>

Енклітики, до яких належали в давньоруській мові частки *же, бо, бы*, займенники *са* та зв'язка *есмь*, розташовувалися у фразі за рангами відповідно до закону Вакернагеля [Зализняк, 2008, с. 24–28]. Тут фіксуємо континуанти часток *жъ, бо, бы, са* та частки-залишки особових форм *смо, сте*. Усі випадки прослідків дії закону Вакернагеля належать до простомовних сегментів тексту. Написання окремо частки польського походження *бовгъмь* [Тумченко, 1985, р. 108] слід розглядати як гіперкоректне. У текстах XVI–XVII ст. і сполучник, що відповідає стп. *bowiet*, і підсилювальна частка *бовгъмь, бовемь, бовгъмь, бовімь* мали норму написання разом [СУМ XVI–XVII, 2, с. 133–134]

Написання разом	Написання окремо
<i>тогож(ь)</i> выславляю(т) (2), же що єдинь Хорь спѣваєть, <i>тоєжъ</i> и другій (11 зв), дла <i>тогожъ</i> гды Ститель входитъ (12), <i>тоєжъ</i> разумѣй, и ѿ Дарах(ь) (15 зв), <i>Тоєжъ</i> и Стый Амвросій оучить (17 зв).	
<i>бо гдыбы</i> всѣ видѣли (15 зв),	
	якъ <i>бо вгъмь</i> в(ь) Н̑бѣ (2), Цр̑ковъ <i>бо вгъмь</i> сама значить Н̑бѣ (5), якъ <i>бо вгъмь</i> на Н̑бѣ обокъ Маестату Б̑жго (9)

Як постулює А. Зализняк, упродовж XI–XVII століть із енклітики, підпорядкованої дії закону Вакернагеля, частка *са* перетворилася на морфему в складі дієслівної словоформи [Зализняк, 2008, с. 219]. У тексті *Викладу* фіксуємо всього 17 словоформ із препозицією *са* супроти 161 словоформи з граматизованою морфемою:

до Мїтв(ь) <i>са ставали</i> а на мїттва(х) не ѿ земны хъ речахъ, але ѿ той Таемници, котора <i>са в(ь) Црквѣ С(т) : ѿ(т)правует(ь)</i> , розмышляли (1 нен зв), <i>Єсли са годи(т)</i> на єдно(м) Пр(с)толѣ, єдного дна, двѣ Службѣ Бжїи ѿ(т)правовати ? (10 зв), якъ <i>са</i> вышей ѿ Кадилѣ <i>рекло</i> (12 зв).	ѿ(т) Архієрєа албовѣм(ь) мїтвами <i>пос-їѣаетса</i> , єлєѿм(ь) стѣм(ь) <i>помазуетса</i> (1); значи(т) Црквѣ на двое <i>роздѣлаючаса</i> ...гды жѣ и Члѣвѣкѣ Црквїю <i>называетса</i> (13в) же Цр(с)кїи двери на двое <i>ѿ(т) чинаютса?</i> (2)
---	---

Грамаатизацію часток – залишків особових форм перфекта розглядають переважно в контексті впливів польської мови [Danylenko, 2012a, с. 93]. Розмірковуючи про хронологію цих процесів, А. Даниленко вказує:

Претеритні частки засвідчені з шістнадцятого сторіччя в літературних текстах, що походять із південного заходу та півночі України, хоча (передісторичну) хронологію їх грамаатикалізації в поодиноких діалектах важко визначити. Як у говірній, так і літературній мові ці частки трапляються або в Вакернагелевій позиції, або разом із дієсловом, що має багато чого спільного із процесом деграмаатикалізації середньопольських часток. Однак, на відміну від польських маркерів особи та числа українські допоміжні клітики виявляють обмежену просодичну та сегментну універбацію (злиття) з дієслівними формами [Danylenko, 2012b, с. 18; переклад цитати – Галина Наєнко].

Співвідношення препозиції й постпозиції цих клітиків (10 супроти 6) проілюструємо такими прикладами:

<i>абысмо дѣхвнє са веселили</i> (1 н зв); Не дла того <i>абысмо з(ь)</i> другими людьми мирѣ <i>мѣли</i> ; але, <i>жебысмо</i> и мысли свои <i>в(ь)</i> себѣ <i>оуспокоили</i> (11 зв-12); <i>Жебысмо</i> <i>оказали</i> Любовѣ (16); <i>абысте</i> тоє <i>чинили</i> (16)	Вечерии Тѣпом(ь) нїшим(ь) <i>выдати постаралисмося</i> (1 нен зв); и(ж) я(к) <i>реклисмо</i> , <i>вхо(д)</i> значи(т) Хбѿ <i>во(з)несенїє</i> (13); <i>сталисмося</i> и мы <i>пре(з)</i> Ласку снїами (20)
---	--

V. ПРАВОПИСНІ НОРМИ ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ

До найдавніших ознак, що протиставляють церковнослов'янську (слов'яноруську, слов'яноукраїнську) й східнослов'янські мови (у цьому разі – просту, руську, тобто українську середнього періоду: З(ь) грецького и Латинського на *Рускій языкъ* переведений (1 нен), зараховують такі риси:

1. Протиставлення неповноголосся – повноголосся як рефлексів праслов'янських сполук **tort*, **tolt*, **tert*, **telt*.

2. Форми з повноголоссям мають виразну кількісну перевагу: як у коренях *Цригоро(д)* (1 нен зв), з обоихъ *сторонъ* (7 зв), на правой

сторонѣ (9), на которой *сторонѣ* (9 зв), *коронованѣ* (15 зв), *короткое* (23), *оборочаетѣ* (26 зв), *Головою* (7), *заколоти* (8 зв), *приположен(ь)ю* (9 зв), *положенѣ* (19) *в(ъ) голось* (23); *середину* (3), *средних(ъ)* (16); *дерево* (17 зв); *беретѣ* (18); по *серединѣ* (27); так і в префіксах чи похідних прислівниках: *Переведеный* (1 нен), *перешкоже(н)а* (4), *з(ъ)переду* (6), *з(ъ) переду* (7), *перевернувши* (8 зв), *переверненомѣ* (8 зв), *перевертаю(т)* (8 зв), *впередѣ* (13 зв), *Переносомѣ* (14); *Переносѣ*, *переносѣтсѣ* (14 зв), *Переносу* (15), *переносачихсѣ*, по *Переносѣ* (15 зв), не *перешкажала* (18 зв); *впередѣ* (19 зв); не *переставаль* (24 зв); *оупередило* (25); *оупередѣ* (26); по *серединѣ* (27).

3. Натомість неповноголосні форми фіксуємо в правописі термінів обрядовості й власних імен: на Цр(с)ки(х) *врата(х)* (2 зв), *з(ъ) Цр(с)кихъ вратѣ* (10); Іо(н): *Златоу(ст)* (1 нен зв), на *Главѣ* Хр(с)товой; Х̣с̣ Агнцемъ *закланнымъ* називаєтсѣ (7); *Власти* (9 зв); с̣т̣ый *Златоустѣ* (17 зв); *Дары прелагаю(т)сѣ* (18 зв). Загальні назви вживаються в цитатах: *Власти* (9 зв); *быль на главѣ* (10); *оглашенны(м)* (14); *гла(в): а̣* (16 зв), імѣа̣(й) *Каділицу лату* (25), *разѣ пострададѣ* (10 зв), *здравіа* (14 зв); *Да прорастит(ъ)* (17 зв), *возбраниши* (19); *обрати ны* (26 зв).

4. Правопис континуантів сполук **tert* вказує на явище рефлексії очікуваного **ѣ** як **е**. Це такі написання: *предлагаемѣ* (1 нен зв); *средостѣнїе* (5); *предаша* (6 зв); *Жретсѣ* (8); *предложенїе* (7 зв); *время* (11), (27 зв); *ω(т) среды* (14); *преданый* (15 зв); *ω предателствѣ* (17 зв); *древо* (17 зв), *преложил(ъ)*; *Преложенїе* (18); *прелагаю(т)сѣ* (18 зв); *посредѣ* (21 зв, 27); *преступленїемѣ* (24 зв); *Предвѣчное* (25 зв); *Преподшетсѣ* (6); *преподсалї* (6 зв).

5. Рефлекси початкових сполук **ort*, **olt* підсилюють протиставлення двох варіантів писемної мови: *разоривѣ*, *разсуждали* (5); *ра(з)суждали* (5 зв); овча на *Рамо* (7); *раз(д)раблѣти* (8 зв); *Распѣтаго* Х̣а̣: (20 зв); для того̣ треба себе *ра(з)суждати* (20 зв); *разорити* (25); *Распѣтіе* Х̣во̣ (26); *разъреченныи* (17 зв) супроти *розумѣти* (19); *розослан(ъ)е* (13 зв); *роздѣлен(ъ)е*, и *розность* (2) (остання – виразний полонізм).

6. Рефлексія давньої сполуки **dj* представлена переважно церковнослов'янським континуантом **жд**: и *восхожденїа* ихъ (3 зв), себе *разсуждали* (5), не *раз(ъ)суждал*, аще быхо(м) себе *ра(з)суждали*, не быхомъ *ωсуждени* были, **С̣** **ОДЕЖДѢ** (5 зв), *каждои* (6); *зблуждшее* овча (7); Вѣру, *Надежду*, и Любо(в) (9); не на *ωсужденїе*, але на *ω(т)пущенїе* грѣховъ (19), *прежде* вѣкъ (24 зв); *Рождества* Х̣в̣а̣ (1нен). Ці форми характерні не лише для цитат, але виявляються і в мовленні автора: Значить свѣтлую *ωдежду*

Аґґлскую, и Сщеникъ бовѣмъ в(ѣ) писмѣ Аґґломъ называет(ѣ)са. в(ѣ) бѣлыхъ ѡсобливе *одеждахъ* Аґґли являюґса (5 зв).

7. Кількість форм зі східнослов'янським рефлексом *ж* приблизно така сама: *ѡ(т) перешикоже(н)а* (4); *оутвержены* (13 зв); *утверженно ест* (14); *волно(ст) выхожена* (23); *Навѣжен(ѣ)е* (24 зв); *на завстыжен(ѣ)е; распоражены* (15).

8. Рефлекси сполуки **tj* виявлені як у церковнослов'янських словах із *щ*, так і мають східнослов'янський континуант *ч*: *кр(с)таще* их(ѣ) (4 зв); *судаще, сѣдащагѡ* (5); *въплощеніе* (7); *текущій* (7 зв); *Воплощеніе* (11); *Сѣдалище* (12) супроти *свѣчами* (12 зв); *Розмышляючи* (1 н зв); *роздѣляючася* (1 зв); *покутуючі, маючі* (2); *выливающейса; столчи* (3); *сидачій, идучи* (3 зв); *пахнучихъ* (4); *походачую, читаючі, свѣчь* (4 зв); *покутуючи, покутуючихъ, взираючи* (5); *памѣтаючи, мовачогѡ, вкладаючи* (5 зв); *немогучи, ѡпѡсуючися, вкладаючи, мовачи* (6) тощо. Частоту вживання форм із *ч* забезпечують різні дієслівні форми, зокрема цілком сформовані дієприслівники.

Інокли протиставлення норми дуже виразне:

Що значать Свѣчи *горащій* оу Олтарѣ?

Значать свѣтлость *неугасающую* стыхъ Бжїихъ (3 зв).

Іноді таке протиставлення знівельоване:

ѡ которыхъ самъ ХС мовить: Вы есте свѣтъ міру; которїи весь свѣтъ свѣтлостію науки Хвы, и цнотъ своихъ ѡсвѣтили, и теперъ *освѣчаютъ* (4 зв).

9. У церковнослов'янській мові української редакції збережено давні форми числівника *единъ* [Білих, 2016, с. 133]: *в(ѣ) едину* (2 зв); *еди(ны), едину* (9); *в(ѣ) едино, един(ѣ) Дѣхъ е(ст)* (9 зв), *единороднагѡ* (20). Відповідників з початковим [o], що відбивали б перехід **je* > [o], у тексті не зафіксовано.

10. Зауважимо, що в тексті відбито давню традицію вживання тільки юса малого за відсутності юса великого. Юс малий переважно позначає м'якість попереднього приголосного: *Юла* (1 н), *дна* (1 н); *розмышляючи* (1 н зв); в позиції після голосного – сполуку [ja]: *Православнаа* (1 н); *з матерїалны(х)* (1).

11. Слів із праслов'янськими протетичними приголосними в трактаті не зафіксовано.

VI. УКРАЇНСЬКІ ФОНЕТИЧНІ РИСИ В ПРАВОПИСІ ПАМ'ЯТКИ

До найдавніших українських рис належить злиття етимологічних *i та *y в одній фонемі високо-середнього підняття переднього ряду /y/. Це явище відбито у поплутанні літер **и** та **ы** виразно й послідовно: на *три* (1 зв) – *тры* цноты (9); *которихъ* (2) – на *которыхъ* (3 зв); *чтыры* (3); на *которыхъ* (3 зв); *которимъ* (4 зв), *которыхъ* (7 зв), *которимъ* (15 зв); з(ъ) *которыхъ* (7 зв), *которимъ* (15 зв); *чтыри* Оуглы, албо *чтыри* Грани, знача(т) *чтыры* (3), *чтыри* овьи (16 зв), *бисмо* (19), *закритый* (1 зв); *ω(т)криты*, *прикры(т)* (3); *покрываетса* (3); *Покрыт(ь)е*, и малюють тежъ на томъ *Покрыт(ь)ъ* Њбо, а в том(ъ) *Покры(т)ю* Голубъ (3 зв); *закрывали* (6); *ω(т) покры(т)а* (10); *прикрывши* (10); *покрываетъ* (15 зв); *закрываетса* (21 зв); *без(ъ) покривала* (16 зв).

У тексті переважають етимологічно правильні написання **ръ**: *в(ъ) Притворъ* (2); на *Олтаръ* (4); *по бедръ* (7), *к(ъ) горъ* (8 зв); *ω Въръ* (17 зв); *при той офъръ* (20); на *Пр(с)тль* (3); *ω Кадилъ* (12 зв), *гръха* (6 зв); *ръки* (7 зв); *ръжетъ* (8 зв); *Хлѣба цѣлого вырѣза(н)* (8 зв); *порѣзуючи* (8 зв); *дрѣмаючи* (12 зв), *зрѣти* (21 зв); *грѣшны(м)* (24), *погрѣбають* (26 зв); *оукрѣпитъ* (27), *в(ъ) лѣвой* (8 зв), *прилѣплѣйсѧ* (9 зв), *наслѣдуйте* (14 зв), на *кольна* (15); *многа лѣта* (16); *лѣкарство* (19 зв), *теплѣйшими* (1 нен зв), на(й) *доскональ(й)* (9); *запечатлѣнь* (10); *в(ъ) писмъ* (5 зв); *мѣхъ* (6 зв); *насмѣваочисѧ* (6 зв); *не мѣшалисѧ* (10); *мѣрою* (10 зв), *Возмѣте* (12), *не смѣс(т)* (14), на *другом(ъ) мѣстцу* (14), *розумѣй* (15 зв); *зрозумѣва(й)те* (16); *здумѣлыи*; *Пріймѣте* (17); *розумѣти* (19); *смѣло* (20), *имѣа(й)* (25); *в ѡалмъ* (27).

Поряд із наведеними вище прикладами рефлексів неповноголосся на зразок *древо* (17 зв) відзначимо виняткове написання з **е** у лексемі *речь* (12). Читання **е/ъ** в середньоукраїнських пам'ятках, як відомо, не має однозначного потрактування. Ю.Шевельов навіть зауважував, що „неможливо знайти якусь певну тенденцію в усуненні одного з цих двох написань, і вибір одного з них зовсім не пов'язаний автоматично з рідною говіркою автора” [Шевельов, 2002, с. 549]. Пор. думку А. Кримського й Г. Півторака, яку підтримує й В. Мойсієнко: у мовленні киян, очевидно, не було виразного дифтонга, який передавався літерою **ръ**, а переважно він стягувався в [e] [Мойсієнко, 2016, с. 73]. Це підтверджується також відсутністю чіткого протиставлення написань залежно від наголошеної / ненаголошеної позиції.

Водночас маємо відзначити поодинокі випадки написання літери **и** на місці **ръ** в закінченнях іменників *в(ъ) Олтари* (2); *при той ωфѣри* (15); где

ω *Гурари* (21 зв); в(ъ) *олтари* (22); лише один випадок написання **ѣ** на місці етимологічного **и**: ω(*т*)*творѣти* пилно двери (16), що можуть вказувати на вимову [i]. Написання *выличивши* (19 зв) слід вважати упереджувальним.

Явище зміни [e] > [o] після історично м'яких приголосних вважають належним до ще дописемного часу, спорадично воно виявляється в найдавніших українських пам'ятках. У нашому тексті відзначимо *пришоль* (10 зв); *не пришоль* (19); *чотыро(х)* (2 зв); *прагнучому* (2 зв); *Чому* (4); *мовачого* (5 зв); *справуючого* (6 зв); *Для чого* (9 зв); *Ха̄ Возноса́чогоса* (12); в(ъ) двоохъ *Натурахъ Будучого* (12 зв); *чого* (14 зв); *спѣваючого, мовачого* (16 зв); *иное* (12 зв); *мушокъ* (17); *изышо(л)* (19); *пришо(л)* (22 зв); (26 зв); чиннен(ъ)Δ *Бжого* (6 зв); ω *Службѣ Бжой* (1 нен. зв). Цих форм порівняно небагато, адже домінують написання сполучень шиплячих з голосними переднього ряду: *Чему* (2 зв), (8); *выливающейсѧ* *Ласки* (3); *четвероуголный* (3); *облече* (5 зв); *Сщенической* (6); *иначеи* (6 зв); *ученіа* (7 зв); *почерпати* (7 зв); ω(*т*).*лученіе* (7 зв); ω(*т*).*лучены(й)* (8 зв); *Пр(о)роческіи* (9); *злуче(н)е* (9 зв), *закрывающейсѧ* (12 зв); *посвачены* (15); ω(*т*).*лучены*, и мѣтвою на *Жертвенници распоражены* (15); *четыри* (16 зв); на *мученого* *Хр(с)та* (17); *выреченое* (17 зв); в(ъ) *Вечерь* (25 зв); *врученное* (27 зв); *Згромаженъе* (1); *зложена* (1); *Ласки Бжееи* (1); *Иже* (2 зв); ω(*т*) *перешкоже(н)а* (4); *предложеніе* (7 зв); *выважен(ъ)е* (8 зв); *рѣжетъ* (8 зв); *выраженыи* (9 зв); *пре(д)ложенных(ъ)* (10); *до оуваженіа* (12 зв); *оутвержены* (13 зв), *совершенъныи* (2); ω *нашем(ъ)* (2 зв); *Роскошей, пришедши; шедшии* (5); на *шест(ъ)* (6); *ншею* (7); *зблуж(д)шее* (7); *шестую* (12); *прише(д)ши* (14 зв); *поношеню* (17); *сошествіе* (26 зв).

Вживаються надрядковий знак кендема – дві крапки, що означають епентетичний [j]. Він з'являється в запозичених словах: *І(Й)ЄРС(Й)ЄМЪ*, *ДІ(Й)АКОНОМЪ* (1 нен), в абсолютному кінці слова: *Дѣховны(й)* (1 нен зв), у деяких випадках – позначає звук [j]: *охотнѣ(й)шим(и)* (1 нен зв).

Низка важливих фонетичних змін відбулася внаслідок занепаду ерів.

Передусім це вокалізація сильних зредукованих і поява сполук [ор], [ер], [ол], [ел]: *Первое* (1); *совершенъныи* (2); *оумерль* (3); *Жертву* (4); *мертвому* (4 зв); *твердъ* (4 зв); *перворо(д)ного* (6 зв); *терновый* (7); *смертію* (7); на *верху, почерпати* (7 зв); *держачи* (8 зв), *дол(ъ)голтне* (16). На місці слабого [ъ] після сонорного виникав [j]: *тривало* (14).

Послідовно відображено процеси взаємодії приголосних у нових скупченнях, що виникли після втрати слабких зредукованих між ними. Асиміляції призвели до виникнення варіантів приєднання префікса *з / із / зі / с*: *з(ъ) которыхъ* (1 нен), *з двоохъ частей, з(ъ) дшѣ* и *з(ъ) тѣла* (2); *з(ъ) Нѣа, з(ъ)*

себе (2 зв); з(ь) *овыхъ слов(ь)* (3 зв); з(ь) *мѣтвы* (4); *из(ь) иныхъ* (1 н), *из(ь) осужденїа* (19); *из(ь) Уалма* (26); *из(ь) глубины* (27); *съ члѣки пожитїа; що з(ь) Мѣтвы* (25); *з розныхъ* (4). Відзначимо, що *съ з'* являється як у цитатах, так і в поясненнях від автора: *Що то, же мовить, съ миромъ изыйдѣмъ?* (23); *Снѣтїе с(ь) Кр(с)та Гѣла Г(с)нѣа*, и несен(ь)е з(ь) *спѣван(ь)ем(ь)* до Гробу (26 зв). Спорадично засвідчено й регресивну асиміляцію за дзвінкістю: *одтворити* (16); *прозбу* (20), проте *восхожденїа* (3 ар. зв.), *створен(ь)а* (4 ар. зв.), *справлена* (11 ар. зв.), *сходатса* (18 ар. зв.).

Асимілятивні зміни на межі кореня й суфікса **-ьств-** засвідчено в кількох словоформах: *Пророцства* (13); *до уча(ст)ницства* (16); *до уча(ст)ни(ц)ства* (16 зв); *будуть Дгѣдицство мѣти* (26), *звѣаѣтство* (7); *мно(з)ство* (9). Переважно ж відбито лише втрату слабого [ь]: *звѣаѣжства* (17); *началствѣ* (9); *недба(л)ства* (16); *ω предателствѣ* (17 зв); *якъ лѣкарство* (19 зв), *пришествїе* (25); *вшествїе* (25); *Рж(д)ство* (25 зв); *добродѣйства* (27 зв).

В іменниках середнього роду фіксуємо позначення або пропуск зредукованого: *по вырече(н)ю*; *до поживаньа* (18 зв), *створе(н)е* (24 зв); *до познаня* (3) под(ь) ча(с) *вызнаня* (16 зв), *приготован(ь)е*, *до поЩцен(ь)а* (7 зв); *прист(ь)а* (9); *Прист(ь)е* (10 зв), *до приношеня* (11), *славное Пришествїе* (14 зв); *прист(ь)е* (14 зв); *призыван(ь)ахъ* (19 зв); *до причастїа* (20); *здуче(н)е* (9 зв); *по скончен(ь)ю* (24); *цѣлованїе*, *зедночен(ь)е* (16), *при доконченю свѣта* (25 зв). Логіка вживання різних форм цих іменників визначена, на перший погляд, протиставленням церковнослов'янської мови в цитатах і простої мови в коментарях до них:

Тайну *Воплощенїа Хѣва*, в(ь) мі(р) *Пришествїа*, съ члѣки *пожитїа*; що з(ь) *Мѣтвы* оной знати: которю *Щценни(к) на то(й) ча(с) на Входѣ* читаєт(ь): *Яко пришествїе твое и вшествїе Хѣ*, и *пожитїе* съ члѣки, бл(с)венно е(ст) (25); *то естъ, при доконченю свѣта*, коли днѣ скончїтса сегω свѣта, *будет(ь) Вечерь* (25 зв).

Водночас зауважимо, що церковнослов'янські форми проникають і до мовлення автора: *ω(т) егω терпѣнїа* в(ь) *поношеню* мукъ, и *оуруганя*, лица *закривали* (17).

Пропуск слабких зредукованих може непрямо свідчити про інші явища в системі приголосних, а саме: твердість [н]: *Солунскогω*, *Латинскогω* (1 н); *ДІАКОНСКОЙ* (5 зв); твердість [л]: *Чителнику* (1 н); *волность* (6 зв); *силне* (7); *выполнила* (9); *Кадилница* (10); *с пилностїю* (11); *волную* (14 зв); *пилно* (16); *траву селную* (17 зв); *Кадїлницу* (25), хоча: *розмышлала* (1 н зв); *выславляю(т)* (2); *Нового Іїла* (2 зв); *в(ь) лампа(х)* (3 зв).

Послідовно передано ствердіння губних приголосних в абсолютному кінці слова: *Любовь* (16), *Кровь* (17 зв, 18).

Дисимілятивні процеси відображено в правописі займенників *хто* (15 зв); *нѣхто* (17 зв); *що* (1, 2, 2 зв, 3 зв, 4), похідних *нащо* (10), *щороку* (17 зв).

Кілька випадків відбивають спрощення у скупченнях приголосних: *ω Празника(х)* Таємниці, якь *Праз(д)ни(к)* (11 зв); *щасливе* (16), *щасливый* (25 зв).

Зміна артикуляції етимологічних голосних [о], [е] в новому закритому складі в тексті не засвідчена. Зовсім відсутні написання із новим **ѣ**: *Камень* (2 зв); *Камен(ь)* (4 зв). Подібними до ікавізму видаються форми *тылко* (1), *килка разы* (11 зв), проте їх слід тлумачити як запозичення з польської мови [Шевельов, 2002, с. 563].

Можливо, із зміною артикуляції слід пов'язувати і написання *ω* в закінченнях іменників у позиції перед наступним слабким [ъ] [Шевельов, 2002, с. 409]: *духовъ* (4); *Ап(с)толовъ, вигнанцовъ* (5); *Чиновъ* (9) *з(ъ) ѡалмовъ* (11 зв) *словъ* (14 зв) *Даров(ъ)* (18 зв); *грѣховъ* (19); *Причинцовъ* (19 зв); *Іеревъ* (22); *Хлѣбовъ* (27); проте наступні написання цей здогад спростовують: *на слова* (5 зв); *абовѣмъ* (7 зв), *Црковныхъ* (1 н), *Црковъ* (1 н зв), *Црковъ* (5).

Втрату початкового **и** зафіксовано в таких словоформах: *мѣль* на *Кр(с)тѣ* (8); *ωбернутисѧ маеть* (8); *миръ мѣли* (11 зв); *будуть Дѣдичество мѣти* (26); *абысмо мѣли надѣю* (27 зв).

Перехід [и] > [ѣ] засвідчено в словоформах *мови(т)* (1 зв); *мовивши* (10), пор. [Шевельов, 2002, с. 529].

Не всі з очікуваних процесів відображено в графіці пам'ятки, адже немає вставних голосних (*Огнь* (10), *Угль* (22 зв), протетичних приголосних, чергування оу/в).

VII. ВІДОБРАЖЕННЯ ОЗНАК ПІВНІЧНОГО (ПОЛІСЬКОГО) НАРІЧЧЯ

Втрата м'якості [г'] належить до процесів, які датують ще доісторичною епохою. Деякі з сучасних дослідників вважають його результатом впливу балтських субстратів [Півторак, 1988, с. 157; Мойсієнко, 2016, с. 42]. Написання, що передають пом'якшену вимову, переважають: *в(ъ) Притворъ* (2); *на Олтаръ* (4); *по бедръ* (7) *к(ъ) горъ* (8 зв); *ω Въръ* (17 зв); *при той офъръ* (20), *спорядивши* (1 н зв); *у Олтара* (2), *гораціи* (4); *повторает(ъ)* (11 зв); *ропоражены* (15), *затворяють* (15 зв); *порадокъ* (16). Написання,

що передають диспалаталізацію [rʹ], нечисленні: *до Олтара* (10 зв); *Є́ра(р)* (18); *Є́рарь* (21 зв), ω(т) того(ж) *Олтара* (22 зв); *чотыро(х)* (2 зв), *Тайную Вечеру* (23); не вь *Є́лтару* (24).

Ствердіння [сʹ] належить до виразних поліських рис. Написання, які передають твердість [с], можуть бути пов'язані як із церковнослов'янською традицією, так і з впливом польської мови [Мойсієнко, 2016, с. 49; Наєнко, 2017, с. 30]: *обѣцаль* (5); и *Таємницъ* (1, 5 зв, 19); *обѣцуетъ* (6); *вѣнецъ*; *моцъ* (7); *Агнецъ* (8); (18); *Конецъ* (27); *выгна(н)цы* (5); *Бѣы* (9); *Таємницы* (20); *за Облюбеницу* (9); *Плащеницу* (10), *Таємницу* (11 зв, 12 зв); *справцу* (11 зв); *на другом(ъ) мѣстцу* (14), *Бѣу Оцу* (20 зв), *Каділицу* (25), *слѣцу* (26), *Пишеницу* (27, 27 зв), *при Концу* (27); *до насъ выгнанцѡвъ* (5). Водночас усі написання, що передають м'якість [сʹ], пов'язані з передачею наслідків праслов'янських палаталізаційних процесів: в(ъ) пришло(м) *вѣцѣ* (6); *Нараквицѣ* (6 зв); *цѣлого* (8 зв); *в(ъ) правой руцѣ* (8 зв); *цѣлуєт(ъ)* (11); *цѣлованіє* (16); в(ъ) пришло(м) *Вѣцѣ* (17, 21 зв); *цѣлую(т)* (21 зв), *поцѣлован(ъ)є* (22); *исцѣлеваху* (27 зв); *Руцѣ* (27 зв).

Спостереження показують, що ствердіння шиплячих у XVI–XVII ст. у поліських діалектах було завершеним явищем, і в пам'ятках із цих територій були вироблені спеціальні засоби для передачі їх твердої вимови [Мойсієнко, 2016, с. 52]. Написання літер *ж*, *ч*, *ш* у поєднанні з літерами на позначення голосних непереднього ряду переконливі: *Тал жъ*; *тежъ* (1 зв); *тды жъ* (1 зв); *Ижъ*, *Поневажъ* (3, 9 зв); *тды жъ* (9 зв); *ажъ* (19); *Свѣчь* (4 зв); *внѣвечъ* (7); *речъ* (12); *ночь* (15 зв); *оупокоишь* (12); *не будєшь(ъ)* (12 зв); *наш(ъ)* (1 н зв); *Выражаєт(ъ)* (3 зв); *не заважали* (6); *выражаючи* (8); *служачи* (9); *лежачи(м)* (10); *Жадною* (10 зв); *оуважат(и)* (12); *держали* (12 зв); *ча(с)* (12 зв); *Презначаєтъ* (12 зв); *речами* (13 зв); *са означала* (13 зв); *ω(т)лучать* (14); *пошанова(н)а* (15); *болшаа* (20); *иншаа* (24) *реч(ъ)* (19 зв); *помоч(ъ)* (24); *з(ъ) Ложьци* (22); *иншыи* (11 зв).

Четверта палаталізація задньоязикових та її наслідки в північно-українському наріччі привертала увагу багатьох дослідників [Шевельов, 2002, с. 299–307; Півторак, 1988, с. 223; Flier, 2018]. У цій позиції на місці етимологічних *i та *y в поліських говірках витворився не зовсім виразний звук, який умовно позначають [iʲ] або [iʲʲ] [Назарова, 1962, с. 96, 117; Мойсієнко, 2016, с. 56]. Відображення цих процесів можна вбачати у написаннях *ги*, *ки*, *хи*, *гї*, *кї*, *хї* за відсутності *гы*, *кы*, *хы*: *Оуслуги* (5); *Гисторїа* (7 зв); *многи(х)* (8 зв); *слуги* (9 зв); *з(ъ) другими* (11 зв); *другїй* (10; 11 зв); *Лутургїи* (16 зв); *Литургїа* (24); *долгїй* (25 зв); *многїа* (27 зв); *на Цр(с)ки(х) врата(х)* (2 зв); *Ласки* (3); *науки* (4 зв); *паки* (5); *Бѣскихъ* (5 зв);

Источники, рѣки (7 зв); *пре(д) вѣки* (9), *Пр(о)рки, Мѣники* (9 зв); *частки* (9 зв); *воздушки* (10); *з(ъ) таким(ъ)* (12); *Тр(о)йческим(ъ)* (13); *Прокимень* (13); *руки* (14); *Сиѣнически(х)* (15); *на муки* (15 зв); *Дамаскинъ* (17) *съ члѣки* (25); *в(ъ) Празники* (26 зв), *Оужники* (27); *въ вѣки вѣкомъ* (27 зв); *Црскіи двери* (2); *Цр(с)кій Маестатъ* (3); *Снъ Члч(с)кій* (5); *Сиѣничекій* (5 зв); *Нараквицъ Сиѣнническіе* (6 зв); *Персоны Бѣскіи* (11); *троакіи* (11 зв); *Цр(с)кіи Врата* (12); *Стїтелскій* (14); *ω(т) Іезекїила* (16 зв); *Агглскіи* (16 зв); *Василій Великій* (19 зв); *на Рускій* (1 н); *троакіи Чины* (2); *Дхи Мѣническии* (2 зв); *Діаконскі(й)* (5 зв); *Стїтелскій* (7); *Пр(о)роческіи* (9); *Дхи* (2 зв); *епїтрахиль, Єпїтрахила* (6); *Патріархи* (9 зв); *стихи* (11 зв); *пред(ъ) Стихирами, стїхиръ* (25); *з(ъ) Свѣтомъ тихимъ* (25 зв); *грѣхи* (25 зв); *ω(т) Архіереа* (1); *Архіерев* (3 зв, 12); *Архіерею* (14 зв); *Свѣте тихій* (25 зв).

VIII. ПРОЦЕСИ, СПРИЧИНЕНІ ВПЛИВОМ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

Поширення західних впливів у звукозмінах нерідко відбувалося за посередництва польської мови [Шевельов, 2002, с. 1000]. Полонізми чи транспоновані через польську мову латинізми й грецизми (переважно обрядові терміни, імена) – форми, в яких фіксуємо [g] й [f]: *оугрунтована* (2 зв); *З(ъ) грецкого* (1 н), *гды* (1 зв), *фѣгуроваль* (2 зв), *ωфѣру* (6 зв), *ωфѣруеть* (8), *Антифоны, Фотій* (11 зв), *ωбфите* (24), *трїумфуючій* (25 зв), *уфундована, Фундаментом(ъ)* (2 зв).

Очевидно, саме польські форми засвідчені з початковим *с*: *єднакъ* (1), *злуче(н)е, и едно(ст)* (9 зв); *на едно(м)* (10 зв); *една* (10 зв); *разъ єдинъ оумерль* (10 зв), *єдност(и)* (21 зв), пор. *зєдночени суть* (12 зв); *зєдночены* (17).

ВИСНОВКИ

Правописна система, засвідчена в тексті київського друку II половини XVII століття, виявляє відсутність єдиних правил для написання слів окремо/разом, що передають рангові зміни в уживанні проклітиків та енклітиків. Частково така хистка норма, можливо, залежала від рівня грамотності друкарів.

Текст зорієнтований на норму церковнослов'янської мови української редакції. Про це свідчить переважання повноголосних форм, відсутність вживання юса великого, використання юса малого для передачі м'якості попереднього приголосного. Певні риси церковнослов'янської мови виразно протиставлено відповідникам східнослов'янським, оскільки це обумовлено

структурою текстової тканини, де цитати супроводжено розмовними тлумаченнями. Та загалом чіткої межі між ними немає, адже церковнослов'янська норма виявляється також і в простомовних коментарях (мовленні автора). Це пов'язано зі специфікою стилю й тематики, подекуди відсутністю відповідників для складних богословських понять, що традиційно передавалися за допомогою церковнослов'янізмів.

Фонетичні ознаки української мови виявлено в графіці тексту досить повно. Можна з певністю твердити про втрату зредукованих, сформованість українських фонем /y/, /i/, хоча ікавізм як пізнє явище представлено спорадично. Рефлекси **ѣ** дають підстави твердити, що існувала певна київська норма його написання – **е**.

Водночас маємо виразні наслідки занепаду зредукованих у системі приголосних фонем: асиміляції, дисиміляції, спрощення, втрату голосних тощо.

У тексті дуже переконливо виявлено лише окремі ознаки поліського наріччя, а саме: ствердіння [г'], [с'], шиплячих, витворення [иⁱ] в позиції після задньоязикових. Оскільки у тексті не проявляється залежність рефлексії континуантів **ę* або **ě* від наголосу, зараховувати його до поліського варіанта літературної мови було б перебільшенням.

Відзначимо, що деякі українські ознаки, такі як протези, початковий звук [o] на місці [je], через специфіку лексичного складу пам'ятки виявити не вдалося.

Функція польської мови як провідника запозичених фонем /g/ й /f/, інколи /c/, окремих лексичних одиниць (що може бути предметом подальших досліджень) цим не вичерпується. Підтримуючи традицію передачі сполук [go], [lo], [tret], початкового [je], ствердіння [с'] тощо, вона визначає специфіку простої мови.

Природний шлях взаємодії норм мав би в підсумку дати інший вимір нової літературної мови, відмінної від тієї, що витворилася після відриву писемної традиції від церковнослов'янських коренів.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Блих Олександр, 2016, *Словозміна в церковнослов'янській мові української редакції (кінець XVI–XVII ст.)*, ФОРМ Александрова М.В, Кіровоград.
- Видайчук Тетяна, 2003, *Становлення фонетичних та орфографічних норм староукраїнської мови другої половини XVI–XVIII ст. (на матеріалі житійно-повістевих творів)*, „Вісник Київського славистичного університету”, № 16, с. 5–17.

- ГНАТЮК Лідія, 2017, *Акцентуаційні особливості української редакції церковнослов'янської мови та їх відображення у текстах Г. Сковороди і Т. Шевченка*, „Українське мовознавство”, 1 (47), с. 5–17.
- ЗАЛИЗНЯК Андрей, 2008, *Древнерусские энклитики*, Издательство Языки славянских культур, Москва.
- КИСЕЛЬОВ Роман, 2011, *Наука о тайні святого покаянія (К., 1671) як пам'ятка „простої мови”*, Інокентій Гізель. *Вибрані твори в 3 томах*, т. III: *Дослідження та матеріали*, упорядник та наук. ред. Л. Довга, Свічадо, Київ–Львів, с. 263–286.
- МАЛІНЕВСЬКА Наталія, 2005, *Фонетична система української мови XVII–початку XVIII ст. і латинська графіка*, Olomouc.
- МОЙСІЄНКО Віктор, 2006, *Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст.*, Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, Житомир.
- МОЙСІЄНКО Віктор, 2013, *Луцька замкова книга 1560–1561 рр. як відображення офіційної „руської мови” ВКЛ середини XVI ст. у її північно-українському варіанті*, „Луцька замкова книга 1560–1561 рр.” підгот. до вид. В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук, Луцьк, с. 64–143.
- МОЙСІЄНКО Віктор, 2016, *Історична діалектологія української мови. Північне (поліське) наріччя*, ВЦ Академія, Київ.
- НАЄНКО Галина, 2013, „*Виклад о церкви*” Теодосія Софоновича у становленні науково-популярного дискурсу II половини XVII ст., „Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського”, вип. 21, с. 77–86.
- НАЄНКО Галина, 2017, *Чинники варіантності граматичної системи української мови II половини XVII століття*, „Українське мовознавство”, № 1(47), с. 27–35.
- НАЗАРОВА Тетяна, 1962, *Фонемі И(У) – І в деяких середньополіських говірках*, в: *Дослідження з мовознавства*, Вид-во АН Української РСР, Київ, с. 94–119.
- НІМЧУК Василь, 1995, *Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції*, *Частина I, Проект*, Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, Інститут української мови НАН України, Київ.
- ПІВТОРАК Григорій, 1988, *Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: (Істор.-фонет. нарис)*, Наукова думка, Київ.
- [Софонович Теодосій], 1667, *Выкла(д) ѿ цркви с(т), и ѿ црковныхъ речахъ. ѿ службъ Бжйой, и ѿ Вечерни*, друкарня Києво-Печерської Лаври, Київ.

- Софонович Феодосій, 2002, *Виклад о Церкві святій*, упорядн. Ю. Мицик, Видавничий дім КМ Академія, Київ.
- СУМ XVI–XVII – Гринчишин Д. [та ін.], ред., 1994–2013, *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*, вип. 1–16, Львів.
- ЦАРАЛУНГА Інна, 2015, *Вишівська книга XVII століття – цінне джерело для вивчення західнополіського діалекту в діахронії*, в: *Акти Вишівської міської книги XVII ст.*, Житомир, с. 5–55.
- ЦАРАЛУНГА Інна, 2017, *Варіативність у староукраїнській літературній мові XIV–XV ст.*, Видавництво ФП Гонти А.С, Хмельницький.
- ШЕВЕЛЬОВ Юрій, 2002, *Історична фонологія української мови*, Видавництво Акта, Харків.
- ШТАНДЕНКО Уляна, 2017, „*Акти Полтавського суду 1668–1740 рр.*” як джерело вивчення української мови часів Гетьманщини, в: *Акти Полтавського суду 1668–1740 рр. Зб. актових документів. Книга перша*, Київ, с. 5–28.
- DANYLENKO Andrii, 2006, ‘*Prostaja mova*’, ‘*Kitab*’, and *Polissian Standard*, “Die Welt der Slaven LI”, vol. 51(1), pp. 80–115.
- DANYLENKO Andrii, 2012a, *Auxiliary Clitics in Southwest Ukrainian: Questions of Chronology, Areal Distribution, and Grammaticalization*, “Journal of Slavic Linguistics”, vol. 20, no. 1 (winter–spring), pp. 3–34.
- DANYLENKO Andrii, 2012b, “*Lota vŷvjuh, a pjat’ varŷšuv’ pohubyl’*”. *A case of Ukrainian auxiliary clitics with the element x*, in: A. Danylenko, S. Vakulenko, eds., *Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei den Slaven. Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages*, “Die Welt der Slaven. Sammelbände, Sborniki”, vol. 42, Verlag Otto Sagner, Munich–Berlin, pp. 79–94.
- FLIER Michael S., 2018, *The fourth velar palatalization in Ukrainian: the northern dialects*, in: Ch.Y. Bethin, ed., *American Contributions to the 16th International Congress of Slavists, Belgrade, August 2018*, vol. 1, Bloomington, pp. 105–119.
- ТУМЧЕНКО Jevhen, 1985, *Istoryčnyj slovnyk Ukrajs’koho jazyka*, т. I, ч. 1–2 (А–Ж); Charkiv–Kyjiv 1930–1932. *Historisches Wörterbuch der ukrainischen Sprache*, Bd. I, Teil 1–2 (А–Žja), Herausgegeben und eingeleitet von O. Horbatsch, Verlag Otto Sagner, München.

Halyna Naienko

SYSTEM FONETYCZNO-FONOLOGICZNY I GRAFICZNO-ORTOGRAFICZNY
JĘZYKA UKRAIŃSKIEGO DRUGIEJ POŁOWY XVII WIEKU
(NA MATERIALE *TRAKTATU O KOŚCIELE* TEODOSIJA SOFONOWYCZA)

Streszczenie

Na podstawie *Traktatu o Kościele* Teodosija Sofonowycza autorka artykułu przeprowadza szczegółową analizę cech graficznych i ortograficznych zabytku, które odzwierciedlają system fonetyczny i fonologiczny języka ukraińskiego drugiej połowy XVII wieku. Autorka zwraca szczególną uwagę na wzajemne relacje zachodzące pomiędzy ukraińskim wariantem języka cerkiewnosłowiańskiego tego czasu a *prostą mową*. Dochodzi przy tym do wniosku, że prace drukowane w Kijowie miały własną ortografię, która różniła się od ortografii stosowanej w poleskiej odmianie języka pisanego.

THE PHONETIC-PHONOLOGICAL AND GRAPHIC-ORTHOGRAPHIC
SYSTEM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 2ND PART
OF THE 17TH CENTURY (FROM MATERIAL IN THE *TREATISE
ABOUT THE CHURCH* BY TEODOSII SOFONOVYCH)

Summary

Based on Teodosii Sofonovych's *Treatise about the Church*, the author offers a detailed analysis of its graphic and orthographic features which reflect the phonetic and phonological system of the Ukrainian language of the 2nd part of the 17th century. An emphasis is placed on the interrelations between the Ukrainian recension of Church Slavonic of that time with the *prostaja mova*. The author concludes that the Kyivan works had their own orthography which was different from that used in the Polissian variety of the written language.